

บทที่ ๓

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ในที่นี้ คงจะกล่าวถึงเฉพาะในเขตพุทธาวาส เนื่องจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่นและทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปะรวมอยู่เฉพาะในเขตพุทธาวาสเท่านั้น

แผนผังเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสของวัดกำแพงจะยึดเอาอุโบสถเป็นประธานของวัด ซึ่งเป็นแบบแผนการจัดผังบริเวณในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^๓ ที่วัดแห่งนี้จะมีวิหาร ๒ หลัง ขนาบอยู่ด้านหน้าบริเวณมุขทางซ้ายและขวาของเขตพุทธาวาส มีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดกลาง ๒ องค์ สร้างคู่กันไว้ด้านหน้าอุโบสถ และเจดีย์ทรงปราสาท ๒ องค์ สร้างคร่อมทับบนเขตกำแพงแก้ว ด้านหลังอุโบสถสุดเขตพุทธาวาสมุมละ ๑ องค์ รวมถึงศาลาแฝดด้านทางเข้าหน้าวัด(แผนผังที่ ๓ และภาพลายเส้นที่ ๑) การสร้างเจดีย์คู่เคียงกันด้านหน้า หรือทำอุโบสถเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย^๔ เช่น เจดีย์คู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดไชยวัฒนาราม จ.อยุธยา และความนิยมนี้ก็สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังมีตัวอย่างปรากฏอยู่ที่วัดชนะสงคราม คือ มีพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองอยู่ตอนมุขด้านหน้าอุโบสถของวัดทั้ง ๒ ด้าน^๕ หรือการกำหนดแผนผังในลักษณะคล้ายคลึงกับที่วัดกำแพงแห่งนี้สามารถพบเห็นได้ในแผนผังของวัดที่สร้างหรือบูรณะต่อเติมในสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่น การกำหนดให้อุโบสถตั้งเด่นอยู่ตรงกลาง และมีวิหารสองหลังซ้ายขวาดังลั่นหน้าออกมาอย่างที่วัดนางนองวรวิหาร^๖ รวมถึงการสร้างเจดีย์ปราสาทคู่ด้านหลังพระวิหารของวัดนางนองแห่งนี้ที่สร้างคร่อมทับบนแนวกำแพงแก้วก็เป็นไปในลักษณะที่คล้ายกัน^๗

^๓ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๑). จัดพิมพ์ใหม่เกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา, (๒๕๓๑), ๗๓.

^๔ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปอยุธยา (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๒), ๕๑.

^๕ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์, ๗๔.

^๖ วัดนางนองไม่ปรากฏประวัติการสร้างแน่ชัด แต่เชื่อว่าอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้รื้อสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม (สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ ๓ ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), ๒๐๖.)

^๗ ไชแสง สุชะวัฒนะ, วัดในพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), ๔๒.

อุโบสถ

ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกฐานสูง เป็นฐานสิงห์ (ภาพที่ ๙) ขนาดยาว ๗ ช่วงเสา โดยมีเฉลียงเปิดโล่งทางด้านหน้าและด้านหลังข้างละ ๑ ห้อง วางอาคารยาวไปตามแนวทิศเหนือ-ใต้ (ภาพลายเส้นที่ ๒) หันหน้าลงสู่คลองชักพระ รูปแบบอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่มีทรวดทรงค่อนข้างสูง หลังคาทรงจั่วลด ๒ ชั้น ๓ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีส้ม สภาพปัจจุบัน มีการตกแต่งหน้าจั่วด้วยเครื่องลายทอง เช่น ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ (ภาพที่ ๑๐ และภาพลายเส้นที่ ๒ , ๓) เป็นการทำเลียนแบบของเดิม จากหลักฐานภาพถ่ายเดิมของอุโบสถที่ปรากฏขึ้นส่วนเครื่องลายทองที่ทำด้วยไม้หลงเหลืออยู่บริเวณหน้าจั่ว (ภาพที่ ๑๑)

ภาพที่ ๙ ฐานสิงห์อาคารอุโบสถ

ภาพที่ ๑๐ หน้าบันอุโบสถ

อุโบสถมีมุขยื่นออกมาด้านหน้า มีประตูทางเข้าออก ๒ ด้าน ๆ ละ ๒ บาน และมีหน้าต่างด้านข้างด้านละ ๕ บาน ลักษณะด้านหน้าอุโบสถจะเป็นแบบหน้าจั่วเปิดชนิดมีสาหร่ายรวงผึ้ง^๔ ทำให้เห็นหลังคาและหน้าบันอย่างเต็มที่ ตรงบริเวณมุขจะมีเสาด้านรับหลังคามุข เป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองประดับหัวเสาด้วยบัววง^๕ ประดับกระจกลี หน้าบันทำด้วยแผงไม้

^๔ การทำสาหร่ายรวงผึ้งเป็นงานประดับอันวิจิตรซึ่งมีที่มาจากแผงกันแดดของอาคารซึ่งคงทำกันมานานในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว เช่นที่พระอุโบสถวัดปราสาท จ.นนทบุรี (สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๑๙๐.)

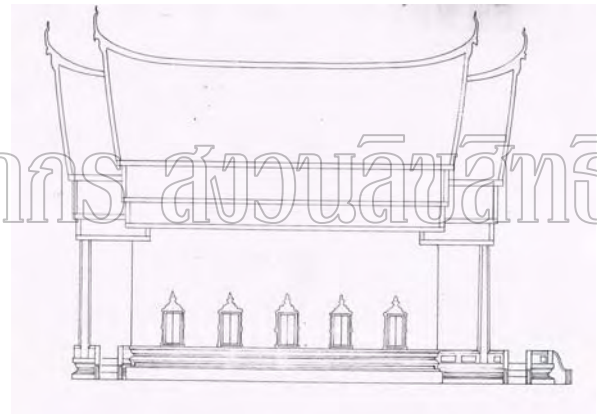
^๕ ลักษณะบัวหัวเสาเป็นกลีบบัว ประดับบนเสาย่อมุมไม้สิบสอง ลักษณะเช่นนี้เป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่วนบัวหัวเสาสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ถึงแม้จะเป็นบัวกลีบบัวเช่นเดียวกัน แต่ปลายแหลมของกลีบบัวจะประดับพลีแบบยอดกระหนกเปลวมากกว่าบัวหัวเสาสมัยอยุธยาตอนปลาย (น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], คำถาม-คำตอบ เรื่องศิลปะไทย (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทยการพิมพ์, ๒๕๒๔), ๒๕๙.)

กระดาน จำหลักลวดลายพันธุ์พฤกษา และตกแต่งด้วยการประดับกระจกสี (ภาพที่ ๑๒ และ ภาพลายเส้นที่ ๓) ได้กระจังประดับด้วยรวงผึ้ง ข้างเสาด้านประดับด้วยลายสาหร่ายรวงผึ้งจำหลักลวดลายที่มีปลายเป็นรูปนกนาค

โครงสร้างอาคารประกอบด้วยฐานราก ผนังและเสา ซึ่งเป็นระบบก่ออิฐรับน้ำหนัก ไม่มีเสากลางในตัวอาคาร ส่วนฝ้าเพดานและชายคาภายนอกทั้งหมดทำด้วยไม้ทาสีแดง บริเวณช่องประตูและหน้าต่างใช้ระบบคานไม้รับน้ำหนักดังที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีทั่วไป ผนังกระเบื้องกรุด้วยกระเบื้องปูลี่เขียวและปัจจุบันพื้นบริเวณมุขด้านหน้าทำเป็นหินขัด ชุ่มประตูและหน้าต่างภายนอกอาคาร ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นกรอบอลูมิเนียมตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นเป็นลายพันธุ์พฤกษาที่มีความงดงามทั้งด้านรายละเอียดและมีมือช่าง แต่ก็เสียหายไปมากแล้ว ภายในอุโบสถประดิษฐานพระประธาน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย และมีจิตรกรรมฝาผนังที่ทรงคุณค่า ปัจจุบัน อุโบสถได้ใช้ประกอบศาสนกิจที่สำคัญ โดยเฉพาะการอุปสมบท

ภาพที่ ๑๑ ภาพถ่ายเดิมของอุโบสถ

ภาพลายเส้นที่ ๒ อาคารอุโบสถจากภาพที่ ๑๑

ภาพที่ ๑๒ ด้านหน้าอุโบสถในปัจจุบัน

ภาพลายเส้นที่ ๓ จากภาพถ่ายที่ ๑๒

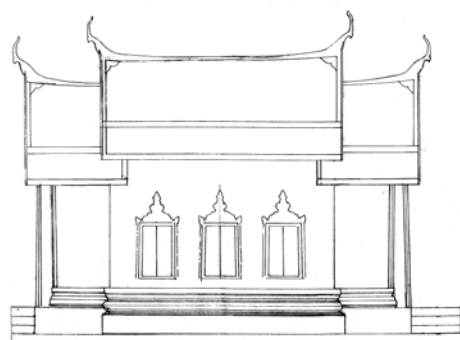
จากลักษณะโดยรวมอุโบสถที่วัดกำแพงจะสร้างตามอย่างไทยประเพณีซึ่งยังเป็นการสืบทอดแบบอย่างความนิยมมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่วัสดุที่ใช้ประดับบริเวณส่วนต่างๆ ของอุโบสถ เช่น พนักกระเบื้อง หน้าบัน หรือลวดลายปูนปั้น เห็นได้ชัดว่าได้รับอิทธิพลศิลปะจีนซึ่งเป็นแนวพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓

วิหาร

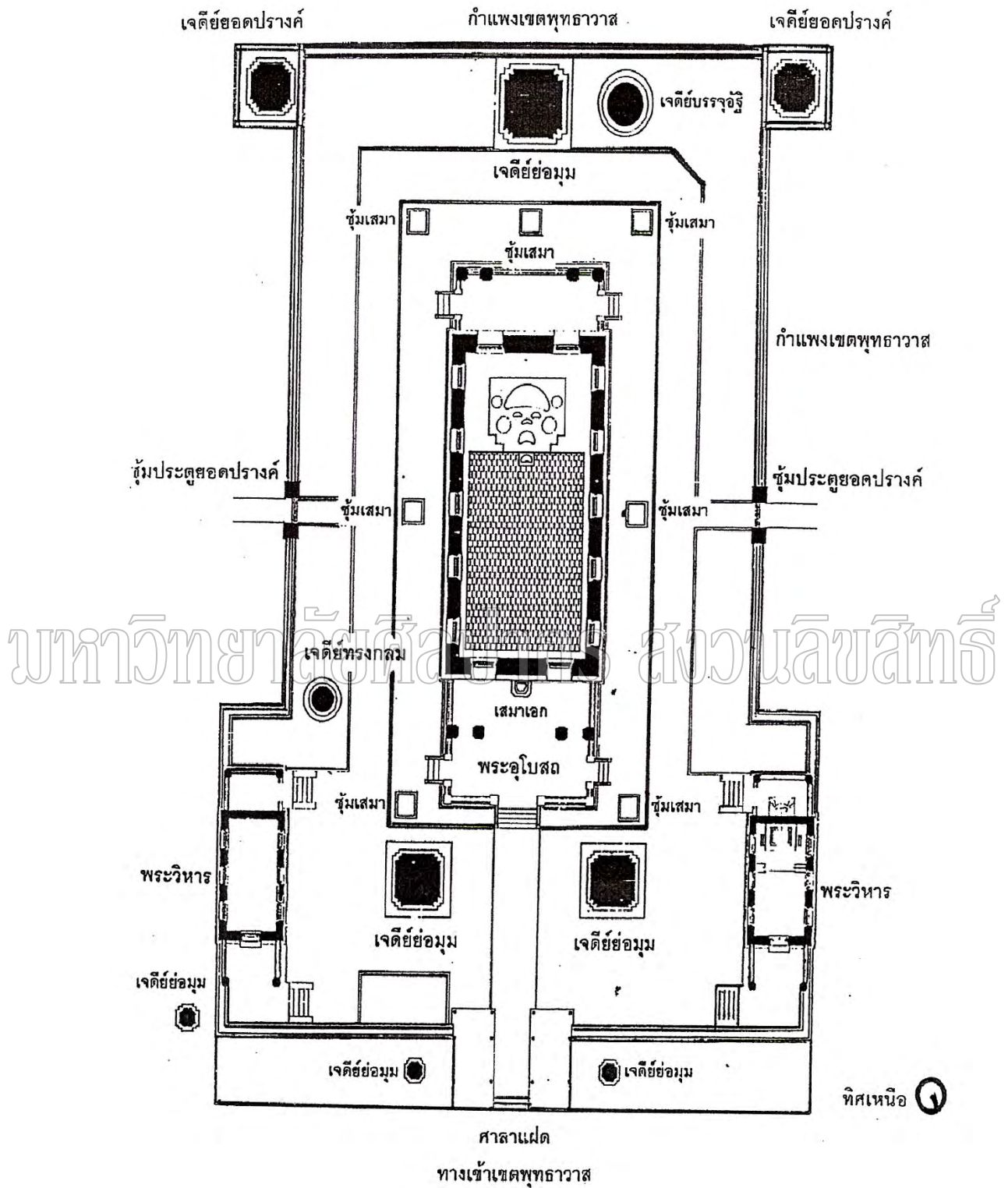
ลักษณะของวิหารทั้ง ๒ หลัง ที่ขนานข้างอุโบสถตรงมุมกำแพงด้านหน้าอุโบสถ (ภาพที่ ๑๓ และภาพลายเส้นที่ ๔) เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนยกฐานสูงขนาด ๕ ช่วงเสา ตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ โดยมีเฉลียงเปิดโล่งทางด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูเข้าออกข้างละ ๑ บาน และหน้าต่าง ๓ บาน รูปแบบอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทยประเพณี หลังคาทรงจั่วลด ๑ ชั้น ๒ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีส้ม กรอบสีเหลืองและสีเขียวเป็นสีเดียวกับอุโบสถ ไม่ได้แยกประเภทอาคารด้วยสีหลังคาให้ชัดเจนเหมือนบางวัด เช่น วัดราชนัลดาราม หรือวัดพระเชตุพน บริเวณมุขด้านหน้ามีเสาด้านรับหลังคามุข (ภาพที่ ๑๔ และภาพลายเส้นที่ ๕) มีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองประดับหัวเสาด้วยบัววง ไม่มีสาหร่ายรวงผึ้ง บริเวณหน้าจั่วตกแต่งด้วยเครื่องลายอง อันประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ของเดิมที่ยังไม่ได้ซ่อมแซม ส่วนหน้าบันของวิหารเป็นหน้าบันไม้จำหลักลวดลายพันธุ์พฤกษา และตกแต่งด้วยกระจกสีเช่นเดียวกับอุโบสถ รวมทั้งการตกแต่ง กรอบประตูและหน้าต่างด้วยลวดลายปูนปั้น แต่แตกต่างกันที่ลักษณะลวดลาย ฝ้าเพดานและฝ้าชายคาภายนอกทั้งหมดทำด้วยไม้ทาสีแดง สภาพปัจจุบันยังไม่มี การซ่อมแซมทั้งสองหลัง อาคารทางด้านขวาของอุโบสถใช้เป็นกุฏิพระ และอาคารทางด้านซ้ายประดิษฐานพระพุทธรูป เพื่อให้ประชาชนทั่วไปเข้ามากราบไหว้บูชา

ภาพที่ ๑๓ ด้านข้างวิหาร

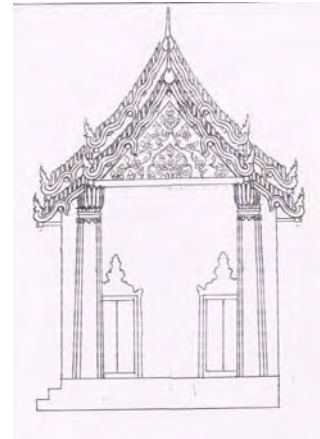
ภาพลายเส้นที่ ๔ ด้านข้างวิหาร

แผนผังที่ ๓ แผนผังเขตพุทธาวาส

ภาพที่ ๑๔ ด้านหน้าวิหาร

ภาพลายเส้นที่ ๕ ด้านหน้าวิหาร

หน้าบันอุโบสถและวิหาร

หน้าบันอุโบสถ (ภาพที่ ๑๕) และหน้าบันวิหาร (ภาพที่ ๑๗) ของวัดกำแพง มีการจำหลักไม่เป็นลายพันธุ์พฤกษาประดับกระจกสี ถึงแม้ลายของทั้งสองอาคารนี้จะไม่เหมือนกัน แต่สังเกตได้ว่าการวางเส้นกรอบขนานไปกับหน้าจั่ว โดยเฉพาะหน้าบันของวิหารจะเห็นเป็นกรอบรูปคล้ายใบโพธิ์หรือกลีบบัวซ้อนอย่างชัดเจน การนำเอาเส้นกรอบเล็กขนานไปกับเส้นสามเหลี่ยมของหน้าจั่วมาประกอบลาย โดยเฉพาะการใช้ลายดอกพุดตานซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะจีนเริ่มปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ และชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔^๓ ลักษณะลายหน้าบันของวัดกำแพงมีลักษณะคล้ายกับลายหน้าบันของวิหารพระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ภาพที่ ๑๖) ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในขณะที่หน้าบันวิหารคงได้รับรูปแบบมาตั้งแต่รัชกาลก่อน เมื่อเปรียบเทียบกับลายหน้าบันของพระที่นั่งสนามจันทร์ (ภาพที่ ๑๘) ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒

^๓ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ไขแสง สุชะวัฒนะ และ ผุสดี ทิพทัส, สถาปัตยกรรมพระบรมราชวัง เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑), ๔๒๐.

ภาพที่ ๑๕ หน้าบันอุโบสถวัดกำแพง

ภาพที่ ๑๖ หน้าบันวิหารพระนอนวัดพระเชตุพน

ภาพที่ ๑๗ หน้าบันวิหารวัดกำแพง

ภาพที่ ๑๘ หน้าบันพระที่นั่งสนามจันทร์

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง

จากการสำรวจมีการสร้างเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองอยู่ ๓ ขนาด จำนวนทั้งสิ้น ๗ องค์ โดยจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

- เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดใหญ่ จำนวน ๒ องค์
- เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดกลาง จำนวน ๒ องค์
- เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็ก จำนวน ๓ องค์

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดใหญ่

มี ๒ องค์ องค์แรกตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสทางด้านทิศใต้ของอาคารอุโบสถ ในแนวกึ่งกลางอาคาร โดยส่วนฐานเจดีย์ด้านนอกตั้งอยู่เสมอกับแนวกำแพงกั้นเขตพุทธาวาส ส่วนองค์ที่สองตั้งอยู่ภายในเขตรั้วบ้านของประชาชนบริเวณปากคลองบางจากฝั่งตะวันตก จากการสำรวจ

เบ็องตัน เจดีย์ทั้งสององค์มีความสูงประมาณ ๑๐ เมตรฐานล่างเป็นฐานเขียงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕.๔๐ x ๕.๔๐ เมตร สูง ๑.๐๐ เมตร ปัจจุบันมีสภาพชำรุดและยังไม่ได้รับการซ่อมแซม (ภาพที่ ๑๙, ๒๐ และภาพลายเส้นที่ ๖)

ภาพที่ ๑๙ เจดีย์ในเขตพุทธาวาส

ภาพที่ ๒๐ เจดีย์ในเขตชุมชน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดกลาง

มี ๒ องค์ อยู่บริเวณลานโล่งด้านหน้าอุโบสถ ตั้งอยู่คู่กันโดยเว้นระยะห่างตรงกลางไว้ประมาณ ๙.๐๐ เมตร เพื่อเป็นทางเข้าสู่อุโบสถ รูปแบบเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ความสูงประมาณ ๖.๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๔.๕๐ x ๔.๕๐ เมตร เจดีย์มีสภาพชำรุดไม่มาก และมีการทาสีขาวทึบไปทั้งสององค์ (ภาพที่ ๒๑ และภาพลายเส้นที่ ๗)

ภาพที่ ๒๑ เจดีย์คู่ขนาดกลางด้านหน้าอุโบสถ

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็ก

เท่าที่พบหลักฐานมีเหลืออยู่เพียง ๓ องค์ ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ริมสนามขนานกับด้านนอกของกำแพงกันเขตพุทธาวาส รูปแบบเป็นเจดีย์ทรงเครื่องขนาดเล็ก ความสูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร มีสภาพชำรุดและยังไม่ได้รับการซ่อมแซม (ภาพที่ ๒๒)

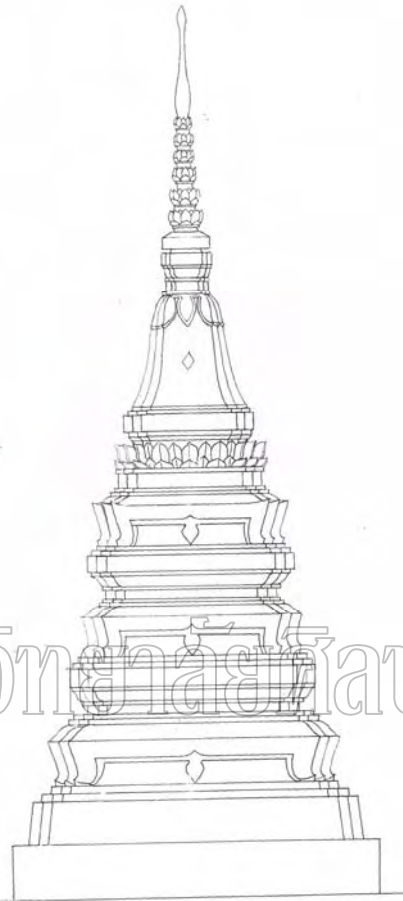
ภาพที่ ๒๒ เจดีย์ขนาดเล็ก

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองทั้งสามขนาดของวัดกำแพง มีลักษณะโครงสร้างที่คล้ายคลึงกันทั้งหมด เป็นเจดีย์แบบทรงเครื่องที่มีลักษณะเป็นทึนยมสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือส่วนฐาน ประกอบด้วยชุกฐานถึง ๓ ชั้น ทำซ้อนลดหลั่นกัน ซึ่งเป็นชุกฐานของเจดีย์ที่สืบทอดจากศิลปะอยุธยามาเป็นแบบฉบับของเจดีย์ในศิลปะรัตนโกสินทร์^๔ ส่วนระฆังเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุมและมีการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นคล้ายสร้อยสังวาล มีดอกไม้ประดับอยู่ตรงกลาง มีบัวกลุ่มหรือบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆังซึ่งทำเหลี่ยมย่อมุมด้วยเช่นกัน ต่อขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมเล็กๆต่อกับบัวกลุ่มแทนส่วนของปล้องไฉน และมีหยดน้ำค้างประดับอยู่ส่วนบนสุด ระเบียบการทำบัวกลุ่มแทนปล้องไฉนมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายและนิยมกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓^๕ ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การทำ

^๔ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๐), ๖๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๖๔.

บัวกลุ่มเป็นเหลี่ยมมีเยื่อมุม ต่างจากความนิยมในสมัยอยุธยาที่มักจะทำบัวกลุ่มเป็นวงกลม^๓
ความแตกต่างดังกล่าวถือได้ว่าเป็นวิวัฒนาการเฉพาะของศิลปรัตนโกสินทร์

ภาพลายเส้นที่ ๖ เจดีย์ขนาดใหญ่

ภาพลายเส้นที่ ๗ เจดีย์ขนาดกลาง

อย่างไรก็ตาม ลักษณะเจดีย์ทรงเครื่องดังกล่าวสามารถพบเห็นได้ในวัดที่สร้าง หรือบูรณะเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีรูปแบบตามแบบแผนที่กล่าวมาแล้ว แต่อาจแตกต่างกันที่จำนวนการย่อมุม เช่นที่เจดีย์ทรงเครื่องสององค์ทางด้านข้างวิหารวัดอรุณราชวรารามเป็นเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๖ หรือเจดีย์ทรงเครื่องวัดสุพรรณารามที่เป็นเจดีย์ย่อมุมไม้ ๒๐ เป็นต้น

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๖๕.

ภาพที่ ๒๓ เจดีย์คู่วัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ ๒๔ เจดีย์วัดสุวรรณาราม

เจดีย์ทรงปรางค์

มี ๒ องค์ ตั้งอยู่มุมกำแพงเขตพุทธาวาสด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียง

ใต้ หรือมุมของแต่ละข้างของเขตพุทธาวาสด้านหลัง รูปแบบเจดีย์เป็นทรงปรางค์ย่อมุมไม้ ๑๖ สูงประมาณ ๑๒ เมตร ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๕.๐๐ x ๕.๐๐ เมตร โดยมีพนักลูกกรงแก้วล้อมรอบ เจดีย์องค์ตะวันตกมีสภาพสมบูรณ์กว่าทางตะวันออกที่อยู่ติดกับรั้วกันเขตซึ่งถูกทำลายไปมาก (ภาพที่ ๒๕, ๒๖ และภาพลายเส้นที่ ๘)

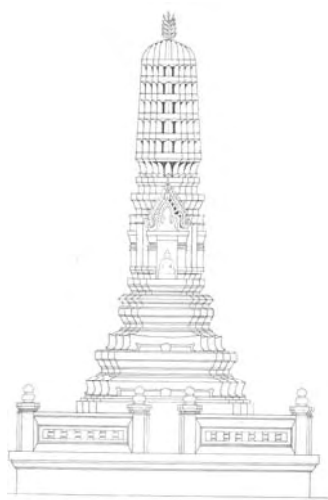

ภาพที่ ๒๕ เจดีย์มุมทางตะวันตก

ภาพที่ ๒๖ เจดีย์มุมทางตะวันออก

ฐานขององค์เจดีย์มีความสูงมากเกิดจากการนำชั้นฐานต่าง ๆ มาเรียงซ้อนกัน อันประกอบไปด้วยชั้นฐานทั้งหมด ๔ ชั้น ฐานชั้นแรกเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ซ้อนต่อด้วยฐานสิงห์ ๒ ชั้น และฐานบัวลูกแก้วอกไก่เรียงสลับต่อเนื่องขึ้นไปจนจรดเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุทึบตัน ไม่มีห้องคูหา ลักษณะซุ้มเป็นซุ้มทรงบันแถลงหรือซุ้มลด ผนังทั้ง ๔ ด้านมีจะร่นำซุ้มยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ เป็นซุ้มที่มีลักษณะเล็กและผอมสูง คงได้รับอิทธิพลจากอยุธยาตอนปลาย ปัจจุบันไม่ปรากฏประติมากรรมใดๆ ประดิษฐานอยู่ ส่วนยอดคือส่วนที่ต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ เป็นฐานบัวหางาย ๑ ชั้น และรูปแบบทรงฝักข้าวโพด มีลักษณะตั้งตรง สูงเพรียว ปลายสอบเล็กน้อย มีชั้นอัศดง ๑ ชั้น และชั้นรัดประคด ๕ ชั้น ประดับตรงกลางของแต่ละด้านด้วยใบขนุนและกลีบขนุนที่บริเวณย่อมุมทั้ง ๑๖ มุม ด้านละ ๑ ใบ เพื่อให้รับกับจำนวนมุมและฐานของเรือนธาตุ พื้นผิวฉาบเรียบทั้งหมด ยอดนภศูลหักหายไป ลักษณะที่กล่าวมานี้เป็นรูปแบบที่ยังคงสืบทอดลักษณะบางอย่างจากอยุธยาตอนปลาย แต่ได้คลี่คลายมาเป็นลักษณะเฉพาะตัวในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนฐานที่นิยมสร้างเป็นอันดับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ “ฐานสิงห์” และสำหรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่นั้น ส่วนใหญ่จัดวางอยู่ในตำแหน่งบนสุดของชั้นธาตุที่ติดกับเรือนธาตุ^๔ บริเวณฐานองค์เจดีย์ล้อมกรอบด้วยลูกกรงอย่างจีนตามแนวพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ แผนผังการสร้างปรากฏคู่กันในเขตพุทธาวาสทางด้านหลังพระวิหาร โดยสร้างคร่อมทับบนกำแพงแก้วมีให้พบเห็นได้ที่วัดนางนองวรวิหาร^๕ คาดว่าคงสร้างในยุคสมัยเดียวกันดังได้กล่าวมาบ้างแล้วข้างต้น

ภาพลายเส้นที่ ๘ - รูปแบบสันนิษฐานของเจดีย์ทรงปรางค์วัด

^๔ ศิริวรรณ เวชวิทย์, การศึกษารูปแบบพระปรางค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ฝั่งธนบุรี(สมุทรปราการ : ออศตาสีตรอน, ๒๕๔๗), ๗๒.

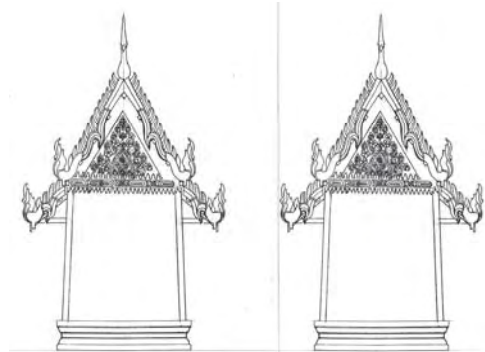
^๕ เรืองเดียวกัน, ๓๙.

ศาลาแฝด

เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว ๓ ช่วงเสา รูปแบบหลังคาทรงจั่วลด ๑ ชั้น หน้าบันเป็นไม้จำหลักลายพันธุ์พฤกษาประดับด้วยกระจกสีเช่นเดียวกับพระอุโบสถ (ภาพที่ ๒๗) ปัจจุบันได้รับการบูรณะแล้วสันนิษฐานว่าของเดิมคงเป็นไม้ทั้งหลังและสร้างขึ้นใหม่ในคราวเดียวกับการปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพที่ ๒๗ ศาลาแฝด

ภาพลายเส้นที่ ๙ ศาลาแฝด

กำแพงแก้วและซุ้มประตู

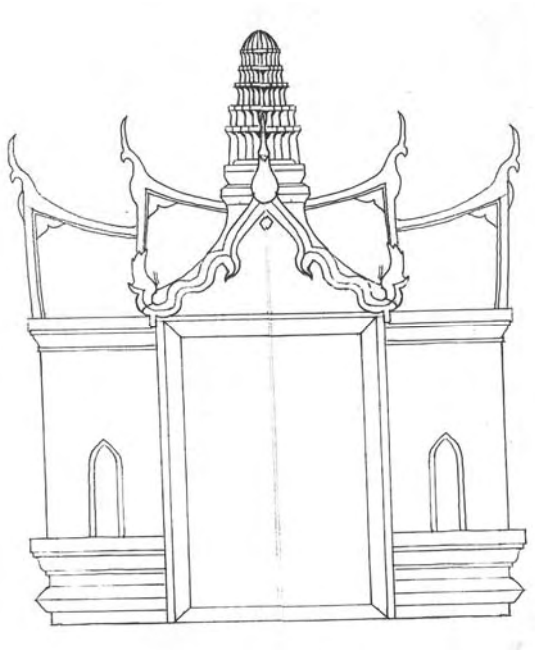
โดยรอบพื้นที่เขตพุทธาวาสถูกกันขอบเขตด้วยแนวกำแพงก่ออิฐถือปูน หนาประมาณ ๑.๐๐ เมตร เป็นกำแพงทึบ แต่ขณะนี้ เหลือให้เห็นเพียงส่วนบนจากการถมที่ ของเดิมน่าจะสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร ประตูทางเข้ามี ๓ จุด จุดแรกเป็นช่องประตูทางเข้าตรงแกนกลางอุโบสถ ระหว่างศาลาแฝด ส่วนอีกสองจุดเป็น “ซุ้มประตู” อยู่ตรงแนวกึ่งกลางตามด้านยาวของอุโบสถ ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตรงทางเข้าสองจุดนี้ทำเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูนมียอดเป็นปรางค์ ด้านล่างเจาะประตูรูปโค้งแหลมและมีบานประตูไม้ ปัจจุบันคงเหลือซุ้มประตูทางด้านทิศตะวันตกเท่านั้นที่มีรูปแบบค่อนข้างสมบูรณ์ ส่วนทางทิศตะวันออกยกยอดได้ชำรุดพังไปหมดแล้ว (ภาพที่ ๒๘, ๒๙)

ภาพที่ ๒๘ กำแพงแก้ว

ภาพที่ ๒๙ ซุ้มประตู

ภาพลายเส้นที่ ๑๐ ชุ่มประตู่

ลักษณะของชุ่มประตู่ทางเข้าคงเป็นลักษณะการผสมผสานกันระหว่างเจดีย์ทรงปราสาท และลักษณะอาคารของอุโบสถ เพื่อให้เกิดการรับรูปแบบที่กลมกลืนในทางทัศนียภาพทางสถาปัตยกรรม

ไบเสมา

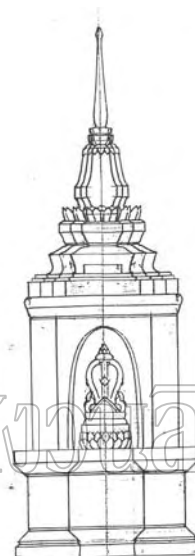
ไบเสมาของวัดนี้มีขนาดสูง ๓๐ นิ้ว กว้าง ๑๕ นิ้ว และหนา ๒.๕๐ นิ้ว ตั้งอยู่ในชุ่มเสมารอบอุโบสถ ๗ ทิศ (ภาพที่ ๓๐) ส่วนไบเสมาเอก (ภาพที่ ๓๑) ตั้งอยู่เหนือฐานบัวเหนือฐานสิงห์ทางเข้าด้านหน้าอุโบสถ เพื่อให้ผู้ที่จะอุปสมบทได้กราบไหว้บูชาก่อนเข้าพิธี ไบเสมาเอกทำจากหินอ่อนสีเทา ในขณะที่ไบอื่นๆ อีก ๗ ไบ ทำจากหินอ่อนสีเทาเช่นเดียวกันแต่ถูกทาสีทับลักษณะไบเสมาเป็นเอวคอดและมีรูปสามเหลี่ยมอยู่ที่ท้องเสมา มีลายนาค ๓ เศียร ขนาบด้านข้าง ส่วนลำตัวโค้งขึ้นไปเป็นขอบของเสมา ตรงกลางมีเส้นขนานนูนประดับด้วยสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนตรงกลาง มียอดพระเกี้ยวครอบอยู่ส่วนบน ลักษณะของเสมาคงได้รับรูปแบบมาจากอยุธยาตอนปลาย^{๕๔} และสืบเนื่องมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังตัวอย่างที่มีความคล้ายคลึงกันคือ ไบเสมาที่วัดสุวรรณดาราราม จ.อยุธยา (ภาพที่ ๓๓) สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ หรือไบเสมาของวัดสุวรรณาราม (ภาพที่ ๓๒) ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓

^{๕๔} น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปบนไบเสมา (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๔),

รูปแบบชุ้มเสมาได้รับการออกแบบเป็นพิเศษ เพื่อให้รับกับรูปทรงเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง แบบทรงเครื่อง ๒ องค์ ที่อยู่ด้านหน้าอุโบสถ เป็นที่น่าสนใจว่าการทำเจดีย์เหนือชุ้มเสมาทำฐานสิงห์เพียงชั้นเดียว ต่างไปจากระเบียบชุดฐานของเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ประกอบด้วยฐานสิงห์ซ้อนลดหลั่นกันสามชั้น อธิบายได้ว่าคงเป็นเงื่อนไขยกเว้นของตำแหน่งที่ประดับเป็นส่วนยอดชุ้มเสมา เกิดจากการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสัดส่วนของเสมา ดังเช่นที่ชุ้มเสมาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร^๔ แสดงให้เห็นว่า กฎเกณฑ์หรือแบบแผนใดทางการช่างไทย ย่อมปรับเปลี่ยนไปได้ตามความเหมาะสมของรูปทรง สัดส่วน และการใช้งานด้วย^๕

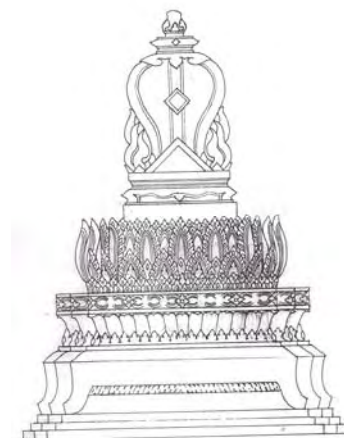
ภาพที่ ๓๐ ชุ้มเสมา

ภาพลายเส้นที่ ๑๑ ชุ้มเสมา

ภาพที่ ๓๑ เสมาเอกบนแท่นฐานสิงห์

ภาพลายเส้นที่ ๑๒ เสมาเอกจากภาพที่ ๓๐

^๔ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์, ๑๐๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๗๕.

ภาพที่ ๓๒ โบสถ์วัดสุวรรณาราม

ภาพที่ ๓๓ โบสถ์วัดสุวรรณดาราราม

ลวดลายปูนปั้นและลวดลายประดับอื่นๆ

รูปแบบประติมากรรมและหน้าต่างของวัดกำแพงแห่งนี้เป็นแบบชุ้มทรงกรอบชุ้ม เป็นรูปแบบที่นิยมกันอย่างแพร่หลายมากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๓ โครงรูปทำเป็นลวดลายประดับล้อมโดยรอบช่องเปิดทั้งกรอบ ซึ่งไม่ใช่แบบแผนของไทยแต่เป็นการนำเอาศิลปสถาปัตยกรรมต่างชาติที่เผยแพร่เข้ามาประยุกต์ใช้จนเป็นที่นิยมแพร่หลาย หรือเรียกอีกอย่างว่า “ชุ้มทรงอย่างเทศ”^๖ ทำเป็นปูนปั้นล้อมกรอบทั้งสี่ด้านเหมือนกรอบขีดหน้าสำหรับทำเป็นชั้นในก่อน แล้วจึงขึ้นด้วยกระบวนดอกและใบต่างๆ แบบอิทธิพลตะวันตกหรือจีนประดับล้อมเช่นกรอบชั้นนอกอีกที ลักษณะเด่นของชุ้มลักษณะนี้คือ ส่วนยอดจะทำให้มีรูปทรงที่ทำเป็นรูปกรวยแหลม รวมทั้งการประดับช่องเปิดที่ทำเป็นลายปูนปั้นแบบนูนต่ำทำให้กรอบชุมนั้นแบนราบไม่ยื่นออกมาจากผืนผนังเท่าใดนัก ลวดลายที่ปรากฏอยู่ในวัดแห่งนี้มีความประณีตงดงามมากและดูจะงามไม่เป็นรองที่ใด โดยลายปูนปั้นของกรอบประตูและหน้าต่างของอุโบสถและวิหารจะผูกลายในลักษณะที่แตกต่างกันไป ลายปูนปั้นประดับของอุโบสถ (ภาพที่ ๓๔ และภาพลายเส้นที่ ๑๓) จะมีลักษณะเป็นลายพันธุ์พฤกษา ผูกดอกใบอย่างตะวันตกมีรูปแจกันดอกไม้เป็นลายหลักและผูกลายดอกใบต่อเนื่องกันไป ในขณะที่ลายปูนปั้นประดับกรอบประตูและหน้าต่างของวิหาร (ภาพที่ ๓๕ และภาพลายเส้นที่ ๑๔) จะไม่มีหลักลายเป็นแจกันดอกไม้เหมือนที่อุโบสถ แต่จะเป็นเหมือนลายดอกพุดตานอย่างจีนแต่ส่วนประกอบของดอก ใบ และก้าน จะมีลักษณะแบบตะวันตกผูกลายต่อเนื่องกันไปและจะเน้นดอกไม้เป็นช่วงๆ ถือเป็นการผสมผสานลายไทย จีน และตะวันตกได้อย่างลงตัว ลายพันธุ์พฤกษาที่มีแจกันเป็นหลักของลายคงได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะจีน

^๖ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของชุ้มประตู-หน้าต่างไทย

(กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๖), ๑๓๗.

เพราะยังพบเห็นร่องรอยลายลักษณะดังกล่าว (ภาพที่ ๓๖) ที่ผนังตึกในบริเวณวัดอรุณราชวราราม อาจเป็นเพราะรัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชนิยมในศิลปะจีนเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นศิลปะที่เน้นเกี่ยวกับธรรมชาติ จึงทำให้เกิดความเฟื่องฟูนิยมศิลปะแบบธรรมชาติ จึงมีแนวคิดในการผสมผสานกับศิลปะแบบไทยและตะวันตกโดยประดิษฐ์ลักษณะดอกไม้ ใบไม้ให้ดูเป็นแบบใหม่ และมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง อย่างไรก็ตามลวดลายดังกล่าวของกรอบซุ้มยังปรากฏอยู่มากมายในวัดที่สร้างหรือบูรณะในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่น ที่วัดอัปสรสวรรค์ (ภาพที่ ๓๗) หรือวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพน (ภาพที่ ๓๘) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าฝีมือลายปูนปั้นล้อมกรอบพระพุทธรูปหน้าอุโบสถ (ภาพที่ ๓๙) แตกต่างจากฝีมือเดิมอยู่มาก ถึงแม้จะพยายามทำเลียนแบบ สันนิษฐานว่ามาทำเพิ่มภายหลังแต่ไม่แน่ใจว่าเป็นสมัยใด

ภาพที่ ๓๔ ลายปูนปั้นพระอุโบสถ

ภาพลายเส้นที่ ๑๓ จากภาพที่ ๓๔

ภาพที่ ๓๕ ซุ้มอย่างเทพระวิหาร

ลายเส้นที่ ๑๔ จากภาพที่ ๓๕

ภาพที่ ๓๖ ลายพันธุ์พฤกษามีแจกันเป็นหลัก
ของลายที่ผนังตึกร้างในวัดอรุณ

ภาพที่ ๓๗ ซุ้มอย่างเทศวัดอัปสรสวรรค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ ๓๘ ซุ้มอย่างเทศพระปัญญา
วัดพระนอน

ภาพที่ ๓๙ กรอบลายปูนปั้นพระพุทธรูป
วัดกำแพง

นอกเหนือจากความงดงามอย่างไทยที่หลงตัวแล้ว ยังพบลวดลายประดับแบบจีน ที่สลักเสลาได้งามละเอียดบนแท่งหินแบบต่าง ๆ อาทิเช่น เสาหินข้างบันไดของอุโบสถอย่างไม่ซ้ำแบบ ด้วยช่างคงตั้งใจสลักให้ต่างกัน เพื่อให้เกิดความหลากหลายของลวดลาย ที่ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์มงคลตามคติความเชื่อของจีน^๓ ไม่ว่าจะเป็นลายพันธุ์พฤกษา ลายดอกโบตั๋นถือเป็นดอกไม้วิเศษ ถ้าปลูกลงที่ใดต้นไม้อวดล้อมก็จะเจริญเติบโตดี ลายดอกเบญจมาศซึ่งมีกลีบสลับซับซ้อน แสดงถึงความมั่งคั่ง^๔ (ภาพที่ ๔๐ และภาพลายเส้นที่ ๑๕) ลวดลายดังกล่าวมีลักษณะเหมือนลายสลักหินที่วัดอรุณราชวรารามซึ่งเป็นวัดที่มีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่นกัน (ภาพที่ ๔๑, ๔๒)

ภาพที่ ๔๐ ภาพชุดตัวอย่างลายสลักหินแบบจีนแท่นเสาบันได

ภาพลายเส้นที่ ๑๕ ตัวอย่างลายสลักหินพันธุ์พฤกษาอย่างจีนเสาช้างบันได

^๓ไชแสง สุขะวัฒน์, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, ๓๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, ๗๙.

ภาพที่ ๔๑ ลายสลักแบบจีนประดับฐานแท่น
ศิลาวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ ๔๒ ลายแบบจีนประดับแท่นศิลา
วัดอรุณราชวราราม

นอกจากนี้ ยังพบงานประดับอย่างจีนที่โคนบันไดทางขึ้นทั้งสองด้าน สลักหินเป็นรูปสิงโตจีนอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยมที่สลักลวดลายดอกไม้ใบไม้อย่างจีน (ภาพที่ ๔๓) ซึ่งสิงโตก็จัดอยู่ในสัตว์มงคลตามความเชื่อของจีนที่แสดงถึงอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ช่างจีนจำมาประดับตกแต่งได้เหมาะสมเจาะลงตัวในการเป็นผู้พิทักษ์ศาสนสถาน อันถือเป็นธรรมเนียมจีนแต่โบราณที่จะต้องมีการบวงสรวงผู้รักษาประตู และทางขึ้นสู่ศาสนสถาน^๓ ดังปรากฏรูปแบบความเชื่อเช่นเดียวกันนี้ตามวัดที่สร้างและบูรณะต่อเติมในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ อย่างเช่น วัดอรุณราชวราราม (ภาพที่ ๔๔)

ภาพที่ ๔๓ สิงโตจีนและแท่นจำหลักหิน
ประดับบันได วัดกำแพง

ภาพที่ ๔๔ สิงโตจีนจำหลักหินที่บันได
วัดอรุณราชวราราม

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๔๑.

พนักระเบียงของวัดนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงงานช่างอย่างจีน และการผสมผสานลวดลายของไทยและจีนประกอบกัน ด้วยการประดับกระเบื้องปูละเลือบสีเขียวแบบจีน (ภาพที่ ๔๕) สองชั้น คือ กรุทั้งด้านในและด้านนอก ตรงกลางเป็นลายแก้วชิงดวง แสดงถึงลายไทยที่แฝงไว้ในฝีมือช่างจีน จากการตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้นพบว่า นิยมใช้ประดับพนักระเบียงและกำแพงแก้วอุโบสถวิหาร กำแพงแก้วเจดีย์และกรุเป็นแผงแล และมีขนาดใกล้เคียงกัน คือ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๓๓ - ๓๕ เซนติเมตร และมีความหนา ๓ - ๓.๕ เซนติเมตร กระเบื้องปูแบบจีนนี้ถือเป็นวัสดุสำคัญอย่างหนึ่งที่เสริมให้สถาปัตยกรรมไทยงดงามพิเศษขึ้น^๔ ดังที่ปรากฏเป็นที่นิยมใช้ประดับอย่างแพร่หลายในวัดที่สร้างและบูรณะเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่นที่พนักระเบียงวัดอรุณราชวราราม (ภาพที่ ๔๖) และพนักระเบียงวัดสุพรรณาราม (ภาพที่ ๔๗)

ภาพที่ ๔๕ กระเบื้องปูละเลือบสีเขียวที่พนักระเบียงวัดกำแพง

ภาพที่ ๔๖ กระเบื้องปูละเลือบสีเขียว
พนักระเบียงวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ ๔๗ กระเบื้องปูละเลือบสีเขียว
พนักระเบียงวัดสุพรรณาราม

^๔ เรืองเดียวกัน, ๔๘.